

Marcin Rzepka¹

Uniwersytet Jagielloński
<https://orcid.org/0000-0003-2020-6594>

*Zmiana modelu oraz funkcji rodziny
w przedrewolucyjnym Iranie w świetle
protestanckich raportów misyjnych
i medycznych²*

*Changing Family Model and Family Functions
in Pre-Revolutionary Iran as Reflected
in Protestant Missionary and Medical Reports*

¹ Dr hab. Marcin Rzepka – slawista i orientalista, pracownik Instytutu Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. W badaniach koncentruje się problemach zmian społecznych i religijnych na Bliskim Wschodzie, historii misji protestanckich oraz dynamice współczesnych migracji. Głównym obszarem badań pozostaje historia społeczna współczesnego Iranu, kultura wizualna protestantyzmu oraz pentekostalizm.

² Artykuł powstał w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki o numerze UMO-2020/39/B/HS3/00920.

Abstrakt

Artykuł dotyczy zmian modelu rodziny w Iranie w okresie poprzedzającym rewolucję islamską w 1979 roku. Podstawę źródłową stanowią raporty misyjne, wśród nich szczególnie wyróżniono raporty medyczne ze względu na poruszaną w nich problematykę zdrowia i higieny, które w znaczący sposób ukazują przemiany zachodzące w odniesieniu do rodziny oraz macierzyństwa w Iranie. Raporty te zostały sporządzone w dwóch największych misjach protestanckich działających w Iranie: prezbiteriańskiej oraz anglikańskiej. Ich analiza potwierdziła przyjęte w artykule założenie, że przededefiniowanie roli i funkcji rodziny w Iranie rozpoczyna się wraz ze zmianą podejścia do kobiet. Wykorzystane w analizach materiały odnosiły się do zmian zachodzących w społeczeństwie irańskim, wywołanych programem reform wprowadzanych przez władców z dynastii Pahlawich – Rezę Pahlawiego (1925–1941) oraz Mohammada Rezę (1941–1979), które znalazły odzwierciedlenie w ustawodawstwie bezpośrednio dotyczącym rodziny.

Słowa kluczowe: Iran, dynastia Pahlawich, rodzina, kobieta, protestantyzm, misje

Abstract

The article examines changes in the family model in Iran during the period preceding the Islamic Revolution of 1979. The primary sources are missionary reports, with particular emphasis on medical reports due to their focus on health and hygiene issues, which significantly illustrate transformations in family and motherhood in Iran. These reports were compiled by the two largest Protestant missions operating in Iran: the Presbyterian and Anglican missions. Their analysis confirms the article's assumption that the redefinition of the family's role and functions in Iran began with a shift in the approach to women. The materials used in the analyses pertain to changes in Iranian society triggered by reform programs introduced by the rulers of the Pahlavi dynasty—Reza Pahlavi (1925–1941) and Mohammad Reza (1941–1979)—which were reflected in legislation directly concerning the family.

Keywords: Iran, Pahlavi dynasty, family, woman, Protestantism, missions

Zagadnienia dotyczące przemian rodziny muzułmańskiej stanowią interesujący obszar badań zarówno ze względu na wzorce wynikające z interpretacji konstytutywnych dla islamu tekstów religijnych, jak również z powodu czynników społecznych, procesów alfabetyzacji i urbanizacji oraz politycznych, wpływających na próby redefiniowania norm

muzułmańskich w kontekście współczesności³. Dynamikę zmian określały i wciąż określają realizowane przez rządy polityki społeczne oraz uchwalane przepisy prawa rodzinnego, stanowiące konkretne przejawy negocjacji pomiędzy tradycją a modernizacją w poszczególnych państwach muzułmańskich.

Iran w okresie poprzedzającym rewolucję islamską z 1979 roku jawi się jako ciekawy przykład nakładających się lub pozostających w stałym konflikcie wizji dotyczących rozwoju społecznego, a tym samym również modelu rodziny, który był silnie powiązany z postrzeganiem roli kobiety w społeczeństwie. Reformy wprowadzane przez monarchów w sposób odgórny prowadziły jednak do pogłębiającego się różnicowania społeczeństwa, zwłaszcza w kwestii możliwego zachowania wymogów religijnych, jak również poszukiwań wzorców, które umożliwiłyby integrację tradycyjnych szyickich rozwiązań z osiągnięciami medycyny czy też standardami ochrony zdrowia, lub przeciwnie – pozwoliłyby zredukować przepisy religijne czy wręcz je usunąć. Procesy te wpisywały się w szerszy projekt modernizacji, a także westernizacji państwa, który powiódł się jedynie częściowo, głównie w środowiskach miejskich oraz wśród irańskich elit okresu rządów dynastii Pahlawich (1925–1979).

Zachodzące wówczas w Iranie zmiany społeczne, kulturowe i polityczne przyciągały uwagę obserwatorów międzynarodowych, bowiem proces unowocześniania prawa rodzinnego nasilający się po II wojnie światowej korespondował z programami społecznymi realizowanymi przez agendy Organizacji Narodów Zjednoczonych w kwestiach planowania rodziny, a także przez Światową Organizację Zdrowia. W samym Iranie istotną grupę obserwatorów stanowili rezydujący i pracujący w kraju misjonarze protestanccy, którzy nie tylko byli świadkami zachodzących zmian, lecz także bezpośrednio doświadczali skutków wprowadzanych reform.

³ Youssef Courbage, Emmanuel Todd, *Spotkanie cywilizacji*, przekład Sz. Catek, Kraków 2009, s. 7–34; John L. Esposito, *Women in Muslim family law*, Syracuse 2001.

Raporty misyjne jako źródło wiedzy na temat historii społecznej rodziny w Iranie

Obszerny materiał w postaci raportów, relacji oraz korespondencji, pozostawiony przez misjonarzy, stanowi cenne świadectwo procesów transformacji społecznych oraz modyfikacji i negocjacji zachodzących w zakresie irańskiej polityki społecznej i rodzinnej. Analizy raportów pozwalają również uchwycić przemiany dokonujące się stopniowo w sferze życia rodzinnego⁴. Co więcej, dokumenty te mają charakter refleksyjny oraz autorefleksyjny, jako takie stanowią zapis nie tylko obserwacji dotyczących społeczeństwa irańskiego, lecz także przemian zachodzących wewnątrz instytucji misyjnych oraz rodzin misjonarzy⁵.

⁴ Począwszy od XIX wieku w Iranie pojawiały się bardzo różne grupy misjonarzy protestanckich. Zasadniczo jednak prezbiterianie oraz anglikanie w okresie do 1979 roku utworzyli trwałe struktury kościelne, które powstały w wyniku działalności anglikańskiej organizacji Misyjnego Towarzystwa Kościelnego [Church Missionary Society] oraz misji prezbiteriańskiej afiliowanej przy Radzie Misji Zagranicznych Kościoła Prezbiteriańskiego w Stanach Zjednoczonych [Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church in the United States]. W wyniku ich działalności ukształtowały się – Kościół anglikański w Iranie (*Kelisā-je osqofi*) oraz Kościół ewangeliczny – prezbiteriański (*Kelisā-je endzili*). Wspomniane misje oraz rozwój protestantyzmu w Iranie były już przedmiotem licznych studiów: Marcin Rzepka, *Prayer and protest. The protestant communities in revolutionary Iran*, Kraków 2017; idem, *Apostołowie nowoczesności. Protestantyzm w Iranie w okresie autorytarnej nowoczesności*, Kraków 2019. W pracach znajduje się również omówienie źródeł archiwalnych w badaniach. Materiały wykorzystane w artykule pochodzą z archiwów znajdujących się w Presbyterian Historical Society w Filadelfii (dalej: PHS) oraz materiałów archiwalnych Kościoła anglikańskiego w Iranie, znajdujących się w Lambeth Palace Library w Londynie (dalej: LPL).

⁵ Warto zasygnalizować problematykę rodzin misjonarzy przynajmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, zagadnienia funkcjonowania rodzin misjonarzy w kontekstach wielokulturowych stanowią obecnie ważną część badań w obrębie historii misji protestanckich. Po drugie, również w Iranie mamy do czynienia z wielopokoleniowymi rodzinami misyjnymi oraz ukształtowaną na misjach wizją zaangażowanej rodziny, w której wszyscy członkowie pełnią odpowiednie funkcje podporządkowane ewangelizacji. Zob. Emily J. Manktelow, *Missionary families: race, gender and generation on the spiritual frontier*, Manchester 2013, s. 1–22.

Zasadne jest podkreślenie wartości materiałów misyjnych dla badań nad historią społeczną Iranu, w tym zagadnień mieszczących się w obrębie studiów historycznych i kulturowych nad rodziną. Relacje misyjne umożliwiają bowiem wgląd w funkcjonowanie muzułmanów–Iraków a przy tym również niewielkich społeczności należących do mniejszości etnicznych i religijnych. Pozwalają uchwycić odmienne sposoby postrzegania rodziny oraz ról i funkcji pełnionych przez kobiety i mężczyzn w różnych kontekstach społeczno-kulturowych w szerszym aspekcie czasowym obejmującym rządy Rezy Pahlawiego (1925–1941) oraz jego syna Mohammada Rezy (1941–1979).

W niniejszym artykule ograniczono się do omówienia przemian rodziny muzułmańskiej w kontekście projektów modernizacyjnych, które znalazły odzwierciedlenie w ówczesnym prawodawstwie, analizowanych z perspektywy rezydujących w Iranie misjonarzy. Przyjęto założenie, że zmiany w funkcjach i modelu rodziny irańskiej rozpoczynały się od przededefiniowania pozycji kobiety w społeczeństwie. Warto podkreślić, że – jak zauważa Amy Motlagh – dyskusje dotyczące małżeństwa stanowiły stały element debat o reformach społecznych sięgających końca XIX wieku⁶. Przemiany w obrębie rodziny irańskiej odzwierciedlają zatem szersze procesy o charakterze prawno-kulturowym oraz społeczno-religijnym, które kształtowały społeczeństwo irańskie niemal przez cały XX wiek.

Trudno przecenić znaczenia relacji i raportów misyjnych. Z jednej strony stanowią one cenne źródło informacji o założeniach państwowych programów społecznych oraz uchwalanych regulacjach prawnych dotyczących kobiet i rodziny, z drugiej zaś – prezentują projekty misyjne promujące ideał rodziny osadzony w tradycji chrześcijańskiej. Szczególny typ tych materiałów stanowią raporty medyczne, które – choć stanowią część polityki informacyjnej misji – zasługują na odrębne omówienie⁷. Ich wy-

⁶ Amy Motlagh, *Burying the beloved: marriage, realism, and reform in modern Iran*, Stanford 2012, s. 5.

⁷ Marcin Rzepka, *Dokumentacja (nie)medyczna: Iran w relacjach Rolli Hoffmana (1887–1974), lekarza i misjonarza*, „Textus et Studia” 3 (35), 2023, s. 165–192;

jątkowość zasadza się na tym, że odnoszą się do działalności szpitali misyjnych, będących najbardziej „świeckim” komponentem misji protestanckich. Szpitale charakteryzowały się bowiem wysokim stopniem unaukowania, widocznym we wdrażaniu nowoczesnych osiągnięć technologicznych oraz diagnostycznych stosowanych w medycynie przy jednoczesnym postrzeganiu ich jako działań o charakterze misyjnym, ewangelizacyjnym. Szpitale misyjne cechowała znaczna otwartość, w praktyce niemal wszyscy, co szczególnie istotne – także niezamężne kobiety, mogły w nich uzyskać pomoc. Na wczesnym etapie implementacji rządowych projektów dotyczących zdrowia publicznego i higieny w Iranie misjonarze odgrywali istotną rolę, prowadząc nie tylko placówki medyczne, lecz także szkoły dla pielęgniarek. Co więcej, realizowane przez nich programy koncentrowały się wokół zagadnień macierzyństwa, stanowiąc praktyczny wymiar troski o dziecko oraz formę wsparcia skierowaną bezpośrednio do kobiet.

Nie ulega wątpliwości, że raporty misyjne, nawet jeśli ich autorzy dążyli do pewnej obiektywizacji, widocznej choćby w zestawieniach statystycznych, pozostają wyrazem określonego światopoglądu – protestanckiego uniwersalizmu misyjnego, ukierunkowanego na upowszechnianie wartości chrześcijańskich, a tym samym chrześcijańskiego modelu rodziny. W rzeczywistości jednak model ten był ukształtowany przez kulturę pochodzenia samych misjonarzy.

Zważywszy na zróżnicowanie misji protestanckich prowadzonych w Iranie – zarówno amerykańskich (prezbiteriańskich), jak i brytyjskich (anglikańskich) – można zauważyć pewne różnice, mające jednak głównie charakter praktyczny. Różnice te dotyczyły sposobów upowszechniania chrześcijaństwa: Brytyjczycy szybciej asymilowali lokalne wzorce, co przejawiało się m.in. w architekturze obiektów sakralnych oraz w stosowaniu *parde*, zasłony oddzielającej część przeznaczoną dla mężczyzn i kobiet w kościele, przynajmniej we wczesnym okresie działalności. Inicjaty-

idem, *Medycyna i misje protestanckie w przedrewolucyjnym Iranie : narracja fotograficzna*, „Textus et Studia” 3 (39), 2024, s. 169–204.

wy podejmowane przez misję anglikańską i prezbiteriańską różniły się także zakresem działania, rozmieszczeniem geograficznym (granicę między misjami wyznaczał 34. równoleżnik szerokości geograficznej północnej) oraz stopniem powiązania misji z irańskimi instytucjami politycznymi. Działalność amerykańskich prezbiterian, koncentrująca się na północy kraju, miała ze względu na główną siedzibę misji w stolicy kraju wpływ na środowiska decydenckie, zwłaszcza w dwóch kluczowych obszarach kształtowania nowych wzorców społecznych – edukacji i medycyny.

Irańska rodzina w protestanckim dyskursie misyjnym

Amy Motlagh, dokonując analizy tekstów prawnych i literackich dotyczących małżeństwa i rodziny w Iranie w XX wieku, doszła do wniosku, że: „pojęcie *kobieta* zostało ponownie ukształtowane przez nowe prawo i wynikające z niego praktyki społeczne”⁸. Niewątpliwie nowe rozumienie roli kobiety w społeczeństwie oraz znaczenie rodziny miało również wpływ na tworzenie studiów czy też instytutów badań nad rodziną (*pażuheshkade-je motāl'āt-e chānewādegi*), a w okresie późniejszym również studiów kobiecych (*motāl'āt-e zanān*) w Iranie. Irański socjolog Taghi Azdarmaki dowodzi, że profesjonalizacja badań nad rodziną sięga w Iranie połowy XX wieku i wiąże się z wprowadzeniem programów z socjologii na Uniwersytecie Teherańskim⁹. Tego typu badania były prowadzone już nie tylko z perspektywy prawa muzułmańskiego, lecz z wykorzystaniem narzędzi socjologicznych, antropologicznych czy psychologicznych, co odpowiadało faktycznym przeobrażeniom, jakich doświadczał Iran przed rewolucją islamską.

⁸ A. Motlagh, *Burying the beloved*, op. cit., s. 7.

⁹ Taghi Azdarmaki, *Families in Iran: The Contemporary Situation*, w: *Handbook of World Families*, red. Bert N. Adams, Jan Trost, Thousand Oaks, CA 2005, s. 467–485; Taghi Azdarmaki, Mehri Bahar, *Families in Iran: changes, challenges and future*, „Journal of Comparative Family Studies” 37/4 (2006), s. 590.

Należy podkreślić, że wszelkie rozważania dotyczące zmiany modelu rodziny irańskiej od wielopokoleniowej, patriarchalnej, patrylinearnej do nuklearnej muszą uwzględnić rozwój prawodawstwa, które począwszy od Rezy Pahlawiego coraz wyraźniej uwzględniało podmiotowość kobiet oraz ich aktywność społeczną, a przy tym również odchodziło od wzorców wyznaczonych przez dominujący w Iranie islam szyicki. W tym kontekście raporty misyjne stanowią niezwykle cenne źródło – ukazują proces transformacji rodziny oraz prawa rodzinnego w Iranie. Z jednej strony misjonarze zainteresowani byli zmianami zachodzącymi na poziomie ogólnym, państwowym, z drugiej – sami byli inicjatorami pewnych rozwiązań w tym zakresie. Niezależnie od podejmowanych przez misje anglikańską i prezbiteriańską partykularnych inicjatyw, jak tworzenie irańskich struktur anglikańskiej organizacji Mothers' Union w Isfahanie czy promowanie określonych postaw poprzez prasę, jak w przypadku czasopisma *Ālam-e Neswān* [Świat kobiet] redagowanego przez amerykańską misjonarkę Annie Boyce – działania misyjne miały podobny charakter. Obejmowały one zakładanie szkół dla dziewcząt, organizowanie kursów praktycznych (od krawiectwa po pielęgniarstwo), a także tworzenie szpitali, w tym oddziałów przeznaczonych wyłącznie dla kobiet. W konsekwencji misjonarze podkreślali konieczność wprowadzenia standardów w zakresie opieki nad dzieckiem, a w późniejszym okresie – rozwijania badań prenatalnych i troski o zdrowie kobiet, matek.

Irańska badaczka Pamela Karimi wskazuje jeszcze na jedną istotną przestrzeń interakcji z Irańczykami, jaką był dom misjonarzy. Stanowił on miejsce, które wywierało wpływ zarówno na postawy estetyczne Irańczyków, jak i – co szczególnie istotne – na ich przekonania ideowe dotyczące funkcjonowania rodziny, a także obowiązków i praw jej członków¹⁰. W tym kontekście należałoby raczej mówić o rodzinie jako o podmiocie działań misyjnych, a tym samym dostrzegać w aktywności misjonarzy

¹⁰ Pamela Karimi, *Domesticity and consumer culture. Interior revolutions of the Modern Era*, London–New York 2013. s. 40.

manifestację wzorców i postaw charakterystycznych dla rodziny chrześcijańskiej. W takim ujęciu działalność misyjna stanowiła formę reprodukcji wzorców, zachowań oraz hierarchii rodzinnych typowych dla rodzin misjonarzy, z dominującą pozycją mężczyzny jako głową rodziny oraz przypisaniem kobiecie przestrzeni domowej. W praktyce misyjnej kobiety odgrywały jednak znaczącą rolę w kwestiach religijnych, wykazując się dużą aktywnością w działaniach związanych z ewangelizacją, edukacją i opieką, co również stanowiło ważny wzorzec postaw społecznych dla kobiet irańskich.

Postulaty misyjne dotyczące przemian społecznych w Iranie obejmowały kilka kluczowych obszarów: zdrowie, edukację oraz partycypację społeczną. Michael Zirinsky zwraca uwagę, że działania misyjne promowały określony styl życia, obejmujący zarówno sposób prowadzenia domu, jak i wzorce relacji rodzinnych¹¹. W projektach misyjnych szczególne miejsce zajmowały zagadnienia dotyczące relacji między płciami w rodzinach irańskich, które – zgodnie z wizją misjonarzy – powinny być ulec gruntownej przemianie. Postulowane zmiany obejmowały m.in. zakaz wydawania za mąż dziewcząt w bardzo młodym wieku, zakaz poligamii oraz wprowadzenie ograniczeń w zakresie rozwodów. Tym samym postulowano odejście od tradycyjnego rozumienia małżeństwa jako kontraktu regulowanego prawem muzułmańskim, na rzecz małżeństwa rozumianego jako „powołanie boskie”, które jako związek oparty na wzajemnym szacunku miał gwarantować szczęście i spełnienie małżonków, a także zapewnić właściwe wychowanie potomstwa.

Za punkt wyjścia do prezentacji oraz analizy opinii misjonarzy na temat rodziny irańskiej może posłużyć tekst Clary C. Rice, misjonarki związanej z anglikańską organizacją misyjną Church Missionary Society. W artykule opublikowanym w biuletynie diecezjalnym w 1919 roku dotyczącym sytuacji kobiet w Iranie autorka pisała:

¹¹ Michael P. Zirinsky, *A Presbyterian Vocation to Reform Gender Relations in Iran: The Career of Annie Stocking Boyce*, w: *Women, Religion and Culture in Iran*, red. Sarah Ansari, Vanessa Martin, London–New York 2001, s. 53.

Uzus społeczny bardziej niż wszystko inne determinuje los kobiety w Iranie. Wydana za mąż w wieku dziewięciu lat, czego może oczekiwać od następnego pokolenia? Wielożeństwo, małżeństwa czasowe, rozwody [...] osłabiają fizyczną i moralną siłę narodu. Jeśli kiedykolwiek ten straszliwy bieg miałby być odwrócony, to potrzebujemy chrześcijańskiej edukacji, legislacji, opinii publicznej oraz zintensyfikowanych indywidualnych wysiłków¹².

Przytoczony fragment stanowi jedynie część niezwykle interesującego tekstu o znamienym tytule *The Future of Persia's Womanhood*, w którym autorka przedstawiła sytuację kobiet irańskich, wskazując na różnice między mieszkankami miast, wsi oraz kobietami reprezentującymi społeczności nomadów. Problem degradacji roli i znaczenia kobiety dostrzegła przede wszystkim w normach społecznych ukształtowanych przez szyizm. Krytykowała w szczególności dopuszczalne w prawie muzułmańskim: wczesny wiek zamążpójścia, poligamię, małżeństwa czasowe oraz łatwość, z jaką mężczyzna mógł się rozwieść – a szerzej, degradację irańskiej rodziny. Poruszone przez nią zagadnienia kształtowały dyskurs misyjny zorientowany na relacje rodzinne.

Krytyka tradycyjnego szyickiego modelu rodziny oraz społecznych uwarunkowań dotyczących roli kobiet – matek, żon i córek – stanowiła zatem istotny element raportów i relacji misyjnych praktycznie od XIX wieku. Rice dodatkowo wprowadzała tematykę społecznej roli kobiet oraz właściwych relacji między małżonkami w szerszy kontekst, który można określić jako polityczno-narodowościowy. Postulowała zmianę prawa oraz podjęcie wysiłków na rzecz kształtowania nowych wzorców społecznych. Jednym z rozwiązań miało być wprowadzenie chrześcijańskiej edukacji, rozumianej jako kształcenie dostępne dla wszystkich, niezależnie od płci.

Istotnie, intensyfikacja działań misyjnych w obszarze edukacji oraz opieki zdrowotnej przypada na pierwszą połowę XX wieku. Podobnie

¹² Clara C. Rice, *The Future of Persia's Womanhood*, „The Persia Mission Letter” 1, 1919, s. 7.

w zakresie edukacji, higieny i ochrony zdrowia – obszarów wówczas w dużej mierze uniezależnianych od wpływu islamu – rządzący wprowadzali odpowiednie regulacje prawne, dążąc ostatecznie do centralizacji systemu edukacji oraz służby zdrowia¹³. Warto przy tym pamiętać, że motywowany religijnie model relacji społecznych oraz rodzinnych był również przedmiotem krytyki reformatorów irańskich. Wraz z przemianami społecznymi w Iranie krytyka ta była połączona z nadzieją, że nowe prawa doprowadzą do faktycznych zmian i poprawy sytuacji kobiet, a w konsekwencji również więzi rodzinnych.

Regulacje prawne dotyczące rodziny w okresie panowania Rezy Pahlawiego (1925–1941)

Reformy wprowadzane w okresie rządów Rezy Pahlawiego znacząco ograniczyły wpływ uczonych muzułmańskich na kształtowanie systemu prawnego Iranu. W tym zakresie niewątpliwie kluczowym było: 1) wprowadzenie regulacji dotyczącej ewidencji obywateli – Ustawa o rejestrze obywateli, Qānun-e sedžel-e ahwāl z 1925 roku, która wprowadzała konieczność rejestracji ślubów i rozwodów¹⁴, 2) wprowadzenie regulacji dotyczących funkcjonowania jednostki w społeczeństwie oraz relacji społecznych w postaci Kodeksu cywilnego, Qānun-e madani w roku 1928 wraz z późniejszymi dodatkami oraz zmianami, 3) wprowadzenie regulacji dotyczących małżeństwa w 1931 roku w postaci uchwały Qānun-e dar bāre'-je ezdewādż oraz 4) regulacji dotyczących ubioru kobiet – dekret

¹³ Firoozeh Kashani-Sabet, *Conceiving citizens. Women and politics of motherhood in Iran*, Oxford 2011, s. 28.

¹⁴ Mehralsadat Aszrafpur, Soheila Tarabi Farsani, Fejzollah Boszaseb Gosze, *Ezde-wādż wa masā'el-e hoquqi dar dowre-je Rezā-szāh* [Małżeństwo i aspekty prawne w okresie panowania Rezy-szaha], „Naszri-je jāftehā-je tārichi” 1/ 4, 1403 (=2025), s. 53.

szacha z 1935 roku zakazujący kobietom noszenia *czadoru* zakrywającego całe ciało kobiety¹⁵.

Niezależnie od metod wprowadzania reform oraz autorytarnego charakteru rządów władca był postrzegany przez misjonarzy jako inicjator rzeczywistych zmian społecznych¹⁶. Z entuzjazmem przyjęto zwłaszcza regulacje dotyczące stroju, upatrując w nich próby upodmiotowienia kobiet w społeczeństwie irańskim oraz przejawów zmian w zakresie modelu rodziny, która wciąż opierała się na wzorcach wyznaczonych przez islam szyicki. Pomimo pewnych innowacji kodeks cywilny w zakresie odpowiedzialności i roli małżonków, a także prawo dotyczące małżeństwa powieleły rozwiązania charakterystyczne dla szyizmu. Takie rozwiązania nie mogły być zaakceptowane przez misjonarzy.

John N. Hoare, misjonarz anglikański, w raporcie z 1937 roku zatytułowanym *Something new in Iran* poświęconym sytuacji w Iranie, skrytykował nowe rozwiązania prawne wskazując, że wymagają one dalszego udoskonalenia. Pisząc o instytucji małżeństwa podkreślał, że:

Prawo małżeńskie zostało zmienione, wciąż jednak pozostaje wiele miejsca na jego poprawę. Muzułmanin może mieć do czterech stałych żon, jednak zgodnie z prawem szyickim, obowiązującym w Iranie, małżeństwa czasowe są dozwolone i nikt nie piętnuje mężczyzny, który żeni się z kobietą na tydzień czy miesiąc, choć system ten jest niczym innym jak zalegalizowaną prostytutką¹⁷.

Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że prawo dotyczące małżeństwa – nawet jeśli opierało się na rozwiązaniach religijnych – miało charakter prawa stanowionego, podlegające późniejszym nowelizacjom. Wspomniane małżeństwa czasowe (*sighe*) były przedmiotem znacznej

¹⁵ Gholam Reza Vatandoust, *The Status of Iranian Women during the Pahlavi regime*, w: *Women and the Family in Iran*, red. Asghar Fathi. Leiden 1985, ss. 107–130; Nadjma Yassari, *Iranian Family Law in theory and practice*, „Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law Online”, 9 (1), 2002, s. 43–64.

¹⁶ M. Rzepka, *Apostołowie nowoczesności*, op. cit., s. 102–103.

¹⁷ John N. Hoare, *Something New in Iran*, Church London 1937, s. 19–20.

krytyki ze strony misjonarzy, którzy postrzegali je jako wyraz patologii społecznej oraz formę zalegalizowanej prostytucji¹⁸. Z podobnymi opiniami spotykamy się w pismach misjonarzy od dawna, między innymi u przywołanej wcześniej Clary Rice. Podobne stanowisko zajmował również lekarz i misjonarz John Wishard, pracujący w teherańskim szpitalu prowadzonym przez prezbiterian. Podkreślał on, że po zakończeniu kontraktu małżeńskiego kobiety pozostawały całkowicie pozbawione środków do życia i często stawały się zależne od instytucji charytatywnych prowadzonych przez misjonarzy¹⁹.

Przedmiotem krytyki były również wczesne zamążpójścia. W 1929 roku w czasopiśmie „The Mission Hospital” ukazał się artykuł autorstwa Alice Linton, dotyczący pracy w szpitalu dla kobiet prowadzonym przez anglikanów w Isfahanie. Linton poruszyła w nim problem wydawania za mąż dziewczynek w wieku dziewięciu lat jako praktyki zgodnej z islamem. Wspomniała jednocześnie o petycji wysłanej do szacha – podpisanej przez wszystkich lekarzy pracujących w misji oraz popartej przez władze lokalne – wzywającej do zmiany prawa²⁰. Tekst ten jest interesujący nie tylko ze względu na poruszaną problematykę, lecz także dlatego, że ukazuje zaangażowanie misjonarzy w kwestie prawne dotyczące kobiet oraz ich dążenie do tworzenia sieci współpracy między różnymi podmiotami, wykraczającymi poza działalność o charakterze ewangelizacyjnym.

W latach trzydziestych XX wieku wyraźnie zarysował się kształt reform Rezy Pahlawiego zmierzający do silnej centralizacji państwa, modernizacji instytucji społecznych, administracji oraz promocji nowych wzorców kulturowych. Hoare, odnosząc się do zmian, które zaobserwował w społeczeństwie irańskim, dowodził, że posiadanie więcej niż jednej żony

¹⁸ Claudia Yaghoobi, *Temporary Marriage in Iran: Gender and Body Politics in Modern Iranian Film and Literature*, Cambridge 2020, s. 60.

¹⁹ John Wishard, *Twenty years in Persia; a narrative of life under the last three shahs*, New York 1908, s. 211–212; Janer Afary, *Sexual politics in modern Iran*, Cambridge 2009, s. 60–66.

²⁰ Alice P. Linton, *Isfahan Women's hospital*, „The Mission Hospital” 6 (376), 1929, s. 138–139.

było w tym czasie raczej wyjątkiem niż regułą, a zwyczaj małżeństw czasowych – jak przekonywał – powinien zaniknąć wraz ze zwiększającą się rolą kobiet i ich aktywnością społeczną oraz zawodową, podobnie jak nieograniczona inicjatywa rozwodowa mężów. Istotnie, zagadnienie rozwodów oraz poligamii powracało w raportach misyjnych cyklicznie. Co ważne, Hoare odnotował zmniejszającą się liczbę wczesnych małżeństw: „Małżeństwa dzieci są obecnie znacznie rzadsze; nie ustały one całkowicie, o czym świadczą dane pochodzące ze szpitali, ale ustawowy wiek małżeński ustalono na osiemnaście lat dla chłopców i szesnaście lat dla dziewcząt”²¹. Autor, jak się wydaje, odnosił się do kodeksu cywilnego, który jednak przewidywał pewne wyjątki dotyczące minimalnego wieku zawarcia małżeństwa dla dziewcząt, określając go na 13 lat, dla chłopców zaś na 15 lat²².

Należy zauważyć, że pomimo obowiązywania regulacji prawnych silnie związanych z islamem szyickim, praktyka społeczna w zakresie zawierania małżeństw, rozwodów czy wychowania dzieci – zwłaszcza w miastach – ulegała wyraźnym przeobrażeniom, odpowiadając reformom ukierunkowanym na unowocześnienie Iranu. Reformy te określane były przez misjonarzy mianem „polityki liberalnej i progresywnej”²³. Przejawiała się ona między innymi w przyjęciu europejskiego stylu ubioru, stanowiącego wyraźny znak identyfikujący zwolenników reform. W rzeczy samej, takie praktyki obserwowano początkowo przede wszystkim w stolicy kraju. Ruth Irwing pisała w liście do rodziny, że „Teheran wydaje się być zagranicznym miastem” – odrębność miasta wynikała z obecności Iranek w przestrzeni publicznej bez *czadorów*. Irwing zwróciła także uwagę na popularność kin, w których wyświetlano filmy amerykańskie i europejskie. Warto podkreślić, że w odniesieniu do przemian obyczajowych kino odgrywało istotną rolę, co również zauważali misjonarze²⁴.

²¹ J.N. Hoare, *Something new*, op. cit., s. 20.

²² Shamin Ashari, *Early marriage in Iran: a pragmatic approach*, „Journal of Human Rights Oractice” 11, 2019, s. 577.

²³ J.N. Hoare, *Something new*, op. cit., s. 17.

²⁴ M. Rzepka, *Apostołowie nowoczesności*, op. cit., s. 160–162.

Charakterystyczne wydaje się również to, że akceptowalne przez islam formy małżeństwa, zwłaszcza poligamia oraz „muzułmański strój kobiety” były krytykowane przez reprezentantów różnych grup społecznych. Za ich ograniczeniem lub zniesieniem przedstawiano różne argumenty natury społecznej oraz medycznej. Wskazywano na szkodliwość wielożeństwa dla zdrowia psychicznego kobiety, dowodząc, że taka sytuacja wzmacnia poczucie zagrożenia oraz konfliktu między żonami, w konsekwencji ma to negatywny wpływ na wychowanie dzieci. Ruth Frances Woodsmall w pracy dotyczącej kobiet muzułmańskich, opublikowanej w 1936 roku, przywołuje badanie przeprowadzone przez lekarzy z misji prezbiteriańskiej w Kermanszahu, którzy wykazali, że w rodzinach monogamicznych śmiertelność niemowląt była mniejsza²⁵. Tego typu relacje należy jednak czytać w odniesieniu do bardzo niskiej świadomości zasad higieny w tamtym okresie. Stąd obserwowana tendencja, którą można określić jako „medykalizację życia rodzinnego”, zawierająca się w formule: zdrowi rodzice to zdrowe dzieci, czyli zdrowi małżonkowie to zdrowa rodzina²⁶. Podobnie jak poligamia również muzułmańskie nakrycie *czador* łączono z rozważaniami nad zdrowiem kobiety. Z jednej strony wykazywano większą zachorowalność kobiet na gruźlicę, powodem czego miało być wdychanie bakterii pod czadorem, czy też osteomalację, wywołaną brakiem witaminy D pozyskiwanej z promieni słonecznych, z drugiej zaś podkreślano szkodliwość czadoru dla zdrowia psychicznego kobiet²⁷.

Analizując sytuację zdrowotną mieszkańców Maszhadu w roku 1935 – wówczas wprowadzono prawo zakazujące kobietom noszenia czadorów – pracujący w szpitalu misyjnym Rolla Hoffman, pisał, że: „ostatecznie kobiety z wszystkich grup społecznych odrzuciły wielowiekową tradycję zasłaniania, a tym samym izolacja i segregacja kobiet jest kwestią

²⁵ Ruth F. Woodsmall, *Moslem women enter a new world*, London 1936, s. 298.

²⁶ Warto podkreślić, że prawo małżeńskie przyjęte w 1931 wymagało również certyfikatu zdrowia dla mężczyzn, Yaghoobi, *Temporary Marriage*, s. 60.

²⁷ J. Afary, *Sexual politics*, op. cit., s. 165, R.F. Woodsmall, *Moslem women*, op. cit., s. 290.

przeszłości w tym nowym Iranie”²⁸. Stwierdzenie to jednak wydaje się nazbyt optymistyczne. Owszem, przyjęcie nowego stroju było powszechne wśród osób wykształconych, jednak w społecznościach religijnych, bardziej konserwatywnych wprowadzone prawo przyczyniło się do niechęci kobiet do pojawiania się w miejscach publicznych – faktycznie zostało ono zniesione przez Mohammada Rezę na początku jego rządów i pozostawiono kobietom prawo decydowania o stroju. Nie ulega jednak wątpliwości, że z perspektywy misyjnej takie rozwiązanie miało silny wpływ na pozycję kobiety w społeczeństwie irańskim. Hoffmann, przywołując pozytywne przykłady, w tym dotyczące tworzenia się nowych więzi społecznych będących wynikiem zerwania z „izolacją i segregacją kobiet”, wspominał o problemach natury medycznej:

[...] grzybica woszczynowa stała się głównym problemem w tych dniach po zaadaptowaniu nowych nakryć głowy. Nie miało to takiego znaczenia dawniej, gdyż mogło być skrywane pod turbanem czy czadorem, dzisiaj jednak jest to piętno niższości, i jej biedne ofiary wołają o pomoc²⁹.

Innym problemem łączonym z patologicznymi relacjami społecznymi były choroby weneryczne. Hoffmann wskazywał dodatkowo, że to, co cechowało Irańczyków w tym czasie, to pragnienie wiedzy. Wydaje się to znamienne, że model rodziny był budowany na „świeckim racjonalizmie”, a nie na religii³⁰. Odpowiadając na te potrzeby, szpitale oraz szkoły misyjne wprowadzały programy dotyczące higieny, zdrowia, opieki nad dziećmi, a w kolejności również oferowali zajęcia dotyczące relacji rodzinnych. Zgodzić się należy z obserwacją Woodsmall, że „w wielu przypadkach przełom [w podejściu konserwatywnym, religijnym] wywoływała wizyta u lekarza z zagranicy”³¹. Wydaje się to prawdziwe właśnie w odniesieniu do misjo-

²⁸ PHS, RG, 91-11-20, Rolla Hoffmann, *Meshed Medical Report*, 1935–1936.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Firoozeh Kashani-Sabet, *Conceiving citizens. Women and the politics of motherhood in Iran*, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 68.

³¹ R.F. Woodsmall, *Moslem women*, op. cit., s. 295.

narzy oraz misjonek, lekarek i pielęgniarek pracujących w ośrodkach misyjnych. Co ważne, misjonarze współpracowali również z irańskimi lekarzami – część z nich przyjęła chrześcijaństwo – organizując szkolenia oraz kursy dla matek. Jako przykład można podać praktykę w szpitalu misyjnym w Teheranie z 1935 roku, który współpracując z lekarzem Alim Asqgharzadem, dystrybuował przygotowaną przez niego i wydrukowaną instrukcję dla matek jako formę medycyny prewencyjnej³².

Edukacja w zakresie higieny oraz nauczanie podstaw opieki medycznej wpłynęły na pozycję kobiet przynajmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, dostępna kobietom praktyczna wiedza zwiększała ich odpowiedzialność oraz sprawczość w rodzinie, dając im narzędzia do zarządzania zdrowiem jej członków. Po drugie, wzrastało znaczenie kobiet w społeczeństwie poprzez stopniowe rozpoznanie i uznanie zawodów medycznych, zwłaszcza nowoczesnego pielęgniarstwa. Sprzyjały temu oczywiście programy rządowe oraz wprowadzane w tym czasie reformy.

Kashani-Sabet, analizując treści zamieszczone w prasie tego okresu autorstwa kobiet irańskich, dowodzi, że macierzyństwo zostało splecione z patriotyzmem³³. Tym samym rola kobiety w społeczeństwie oraz rodzinie nie była już określona tylko przez religię – islam szyicki, lecz przez państwo. Prowadziło to do powolnej zmiany modelu rodziny. Model taki miał korespondować z nauką oraz medycyną. W przypadku misjonarzy w istocie ten nowy model wpasowywał się w wizję rodziny chrześcijańskiej, który zakładał wspólne dążenie małżonków do zdobywania wiedzy oraz wspólną odpowiedzialność za rodzinę, oczywiście z zachowaniem odpowiednich ról i podziału obowiązków między mężem a żoną.

Praca wśród całych rodzin nabrała zatem dużego znaczenia w następstwie zmian politycznych. Adelaide Frame, misjonarka i lekarka, pisała w raporcie z 1941 roku:

Podjęto starania, aby włączyć rodzinę w prace kościoła. Spotkania modlitewne w domach, które powinny dać impuls do wzmocnie-

³² PHS, RG, 91-19-11, P.C. McDowell, *Report of Tebran Medical Work, 1934–1935*.

³³ F. Kashani-Sabet, *Conceiving citizens*, op. cit., s. 135.

nia takich wysiłków, przyniosły pewne rezultaty w niektórych miejscach, w innych ten wpływ był mniejszy. Jednym z interesujących i budzących nadzieję projektów jest przygotowanie kursów edukacyjnych dotyczących życia rodzinnego i domowego jako programu dla wszystkich naszych kościołów z nadzieją, że nadchodzący rok będzie owocny w zakresie rozwoju i wzmocnienia chrześcijańskiego życia rodzinnego w Iranie³⁴.

W latach dwudziestych XX wieku w Isfahanie, będącym obszarem pracy misji anglikańskiej, zaczęto tworzyć irańską gałąź chrześcijańskiej organizacji Mothers' Union. Działania organizacji zmierzały do ukazania świętości, a tym samym również nierozzerwalności małżeństwa oraz znaczenia macierzyństwa jako boskiego powołania³⁵. Aktywność członków tej organizacji dotyczyła zarówno edukacji, jak również pracy wśród rodzin, w tym także mężczyzn. Raporty ukazują również trudności, z jakimi borykały się kobiety, które przyjęły chrześcijaństwo. Tym samym zasadnym wydawała się praca wśród rodzin i konwersje o charakterze rodzinnym.

Harriet Pease w raporcie z 1941 przywołała zasłyszane na antenie radia BBC stwierdzenie, że „gdyby kobiety rządziły światem, nie byłoby wojen”. Pease zadając pytanie: „Jak w kraju takim jak Iran niewykształcone kobiety miałyby sprawować funkcje rządowe?”, sugeruje, że istotna byłaby zmiana mentalności, a może raczej konwersja religijna³⁶. Wspomina również o praktycznym wymiarze pracy wśród irańskich kobiet, która koncentrowała się na nauce gotowania, prowadzeniu budżetu domowego czy lekcjach języka angielskiego. Podnoszenie świadomości w zakresie życia rodzinnego odbywało się również za pośrednictwem prasy.

Warto przywołać czasopismo 'Ālam-e Neswān redagowane przez Annie Boyce, które miało stanowić przestrzeń wymiany myśli między

³⁴ PHS, RG 91-8-1, Adelaide Frame, *Narrative of the Iran Mission*, 1941.

³⁵ Cordelia Moyse, *A history of the Mothers' Union. Women, Anglicanism and globalization, 1876–2008*, Rochester 2009, s. 62–77.

³⁶ PHS, RG 91-7-71, Harriet Pease, *Evangelistic work for women*, Tabriz 1941.

Irakami – nie tylko tymi, które przyjęły chrześcijaństwo³⁷. Jednym z ciekawszych zjawisk tego okresu była współpraca misjonarek z irańskimi aktywistkami. Pomimo znacznych różnic światopoglądowych obie grupy promowały zbieżną wizję rodziny, opartej na wzajemnym szacunku małżonków oraz podkreślającej prawo kobiety do wyboru męża. W istocie oznaczało to wprowadzenie nowego modelu rodziny, odpowiadającego modernizacyjnej wizji kraju. Szczególne znaczenie miało wówczas podkreślanie konieczności rejestracji małżeństw w urzędach stanu cywilnego, podniesienie wieku zawarcia małżeństwa oraz rozpoczęcie dyskusji nad odpowiedzialnością małżonków i prawem kobiet do opieki nad dziećmi po rozwodzie. Zagadnienia te stały się wkrótce integralnym elementem programu modernizacyjnego wprowadzanego przez kolejnego władcę – Mohammada Rezę Pahlawiego.

Regulacje prawne dotyczące rodziny w okresie panowania Mohammada Rezy Pahlawiego (1941–1979)

Zasadnicze zmiany o charakterze prawnym i administracyjnym w odniesieniu do rodziny miały miejsce w czasie panowania Mohammada Rezy Pahlawiego. Wśród wielu inicjatyw realizowanych w tym okresie zwłaszcza programy edukacyjne oraz zdrowotne miały decydujący wpływ na kształtowanie nowych relacji społecznych oraz modelu nowoczesnej irańskiej rodziny. Wprowadzane wówczas regulacje obejmowały: 1) szeroki program reform społecznych, agrarnych, edukacyjnych, zapoczątkowany w 1963 roku, który został nazwany „białą rewolucją” (enqelāb-e sefid), 2) uzyskanie przez kobiety praw wyborczych, 3) wprowadzenie regulacji dotyczących rodziny – w 1967 roku irański parlament przyjął Prawo dotyczące ochrony rodziny (Qānun-e hemājat-e chānewāde), a w 1975 wprowadzono w nim znaczne poprawki.

³⁷ M. Rzepka, *Apostołowie nowoczesności*, op. cit., s. 219–220.

Należy pamiętać, że w tym okresie wpływy Stanów Zjednoczonych były szczególnie widoczne w Iranie, podobnie jak oddziaływanie projektów międzynarodowych, które inspirowały próby dostosowania regulacji dotyczących rodziny do międzynarodowych standardów. Dotyczyło to przede wszystkim określenia minimalnego wieku zawarcia małżeństwa – 18 lat dla dziewcząt i 21 lat dla chłopców, kwestii rozwodu – rozwód możliwy po orzeczeniu sądowym, oraz prawa matki do opieki nad dzieckiem. Przyjęte wówczas rozwiązania faktycznie zrywały z modelem rodziny utrwalonym w tradycji islamu szyickiego i jako takie spotykały się ze sprzeciwem ze strony uczonych muzułmańskich³⁸.

Początek tych zmian wyznaczał plan powszechniej edukacji, który miał być realizowany przez specjalne „korpusy wiedzy” (*sepāh-e dānesz*) utworzone na wzór jednostek wojskowych. Reformy te znalazły pozytywne odbicie w raportach misyjnych:

Iran ma armię, w tradycyjnym tego słowa znaczeniu, lecz obecnie w 1964 roku ma również inne armie, zmobilizowane do pokojowego marszu ku postępowi. [...] Te nowoczesne armie na rzecz pokojowego rozwoju zostały zorganizowane, by odgrywać konstruktywną rolę w „oddolnych” transformacjach obszarów wiejskich, gdzie mieszka większość Irańczyków, w mozolnym procesie polepszania warunków życia dwudziestu milionów obywateli Iranu. Łączenie z programem reformy agrarnej i innych aspektów białej rewolucji szacha, oferują światło nadziei na przyszłość w tym starożytnym i wciąż jeszcze nie rozwiniętym miejscu³⁹.

Autor raportu sugerował jednak, że tego typu armie są niewystarczające, potrzebna jest bowiem „armia wiary, nadziei i miłości, korpus odnowy moralnej i duchowej.” To wezwanie można interpretować w odniesieniu do charakteru wprowadzanych reform. Wydaje się, że postępująca, zdaniem misjonarzy, sekularyzacja czy też „świecka racjonalizacja” życia społecznego jako część projektu modernizacyjnego pozbawiała Irańczy-

³⁸ Hamide Sedghi, *Women and politics in Iran: veiling, unveiling, and revealing*, Cambridge 2007, s. 128

³⁹ PHS, RG 91-8-18, *Iran Mission annual report*, 1964.

ków ważnego komponentu tożsamościowego. A pozytywne co do zasady reformy przeprowadzane bez zrozumienia obaw mieszkańców i prób przekonywania społeczeństwa bez stosowania rozwiązań siłowych, prowadziły do niezadowolenia społecznego, a w konsekwencji również do manifestacji antyrządowych i rewolucji, która zakładała powrót do wartości muzułmańskich, widzianych jako istotny składnik tożsamości irańskiej. Hassan Dehqani-Tafti, pierwszy Irańczyk piastujący urząd biskupa anglikańskiego, wspominając lata przed rewolucją, podkreślał wzrastające niezadowolenie w społeczeństwie irańskim oraz powrót do islamu przy jednoczesnym wzroście postaw antyzachodnich⁴⁰.

Warto jednak pamiętać, że w tym czasie również praca misyjna ulegała zmianom. W pewnym stopniu działalność misjonarzy nabrała charakteru bardziej charytatywnego niż misyjnego. Dotyczyło to głównie szpitali misyjnych, które stopniowo zatrudniały również Irańczyków – muzułmanów jako lekarzy. W odróżnieniu do okresu wcześniejszego, zwłaszcza wczesnych lat panowania Rezy Pahlawiego, oddziaływanie społeczne programów misyjnych było stosunkowo niewielkie. Wiązało się to oczywiście z pełną kontrolą państwa nad systemem edukacji oraz ochrony zdrowia, a zatem państwo dysponowało odpowiednimi środkami pozwalającymi na kształtowanie postaw społecznych oraz wzorców dotyczących rodziny. Zdawali sobie z tego sprawę misjonarze, pytając, czy „wciąż jest miejsce na misje medyczne w nowoczesnej strukturze społecznej i ekonomicznej Iranu”⁴¹. Misje prowadziły jednak programy innowacyjne dotyczące na przykład szkół dla niewidomych.

W kontekście przemian irańskiej rodziny wydaje się, że w latach siedemdziesiątych XX wieku najlepszą egzemplifikacją nowoczesnej rodziny była rodzina królewska. Isobel Howden, nawiązując do koronacji Mohammada Rezy w 1967 roku, pisała:

⁴⁰ Hassan B. Dehqani-Tafti, *The unfolding design of my world. A pilgrim in exile*, Norwich 2000, s. 176–179.

⁴¹ PHS, RG 91-8-19, Frances L. Zoekler, *Report of the Christian hospital*, Meshed 1964–1965.

W październiku ubiegłego roku, gdy Jego Cesarska Mość Szachinszach Iranu koronował się, wieńcząc w ten sposób 25 lat walki politycznej i postępu społecznego, wśród powszechnej radości koronował również swoją małżonkę, cesarzową Farah – niezwykle wytworną damę – nadając jej tytuł królowej i regentki⁴².

Howden dostrzegła w fakcie koronacji kulminację procesów modernizacyjnych w Iranie, a twarzą nowoczesnego społeczeństwa irańskiego miała stać się właśnie kobieta – cesarzowa⁴³. Misjonarka przywoływała również postać siostry szacha, Aszraf Pahlawi, kierującej Irańską Organizacją Kobiet (Sāzmān-e zanān-e Irān). Z jej wsparcia korzystała między innymi prowadzona przez misjonarzy szkoła dla niewidomych dziewcząt. Howden odnosiła się również do tzw. „korpusów oświaty” i informowała o kobietach, które po ukończeniu czteromiesięcznego kursu pedagogicznego wyruszały na wsie, by uczyć niepiśmienne dzieci. W raportach misyjnych z tego okresu pojawiają się informacje o członkach kościołów protestanckich, którzy jako ochotnicy uczestniczyli w programach rządowych – dotyczących zarówno edukacji, jak również medycyny.

Trudno przecenić znaczenie projektów rządowych dla podniesienia ogólnego poziomu edukacji Irańczyków oraz promowania kształcenia kobiet. Howden przekonywała, że „kobieta zaczęła rozkwitać w Iranie – to wspinały postęp, że może ona cieszyć się wolnością, własną podmiotowością i możliwościami we własnym kraju”⁴⁴. Zauważalne w kulturze irańskiej – a szerzej muzułmańskiej – faworyzowanie chłopców sprawiało, że upodmiotowienia kobiet w społeczeństwie irańskim upatrywano przede wszystkim w programach edukacyjnych i w wychowaniu dzieci – zarówno chłopców, jak i dziewcząt – zgodnie z nowymi wzorcami społecznymi promującymi równość płci⁴⁵. Przyjmując za Howden, że kulminacją wspomnianych procesów modernizacyjnych było panowanie Mohammada

⁴² LPL, MU/OS/5/29/6, Isobel Howden, *Blossoms and Crown*.

⁴³ J. Afary, *Sexual politics*, op. cit., s. 208

⁴⁴ LPL, MU/OS/5/29/6, I. Howden, *Blossoms and Crown*.

⁴⁵ LPL, MU/OS/5/29/6, Margaret Dahqani, *List ogólny*, 1956.

Rezy Pahlawiego, warto zwrócić uwagę na kilka aspektów ilustrujących przekształcenia, jakie zaszły w tym czasie w porównaniu z okresem wcześniejszym. Dotyczyły one m.in. podwyższenia minimalnego wieku zawarcia małżeństwa do 18 lat dla kobiet i 20 lat dla mężczyzn.

Bodaj najbardziej istotne zmiany dotyczyły praw kobiet – zarówno w zakresie opieki nad dzieckiem, jak również rozwodu. Nowe regulacje znosiły prawo męża do inicjatywy rozwodowej, wprowadzając w tym zakresie równość pomiędzy płciami. Rozwód miał być zatwierdzony przez specjalny sąd, który w założeniu miał również pomóc w mediacji między małżonkami przed wydaniem decyzji rozwodowej⁴⁶. Sądy miały również orzekać o opiece nad dzieckiem, biorąc pod uwagę jego dobro. W kwestii wielożeństwa ustawa z 1975 roku wprowadzała znaczne ograniczenia w stosunku do wcześniejszych rozwiązań: mąż przed poślubieniem drugiej żony musiał uzyskać zgodę sądu oraz zgodę pierwszej żony, jednocześnie zawarcie drugiego małżeństwa mogło stanowić powód do rozwodu dla pierwszej żony. Stanowiło to bardzo wyraźne zerwanie z tradycyjną strukturą rodzinną w Iranie opartą na islamie⁴⁷.

W przeciwieństwie do programów rządowych, model rodziny promowany przez misjonarzy opierał się na wzorcach chrześcijańskich. Małżeństwo postrzegano jako trwały związek, w którym małżonkowie wypełniają określone przez Boga i przeznaczone dla nich funkcje. Howden zauważała, że w kościołach, których członkami byli głównie irańscy konwertyci, wzrastało zrozumienie dla ideałów chrześcijańskiego małżeństwa oraz partnerskich relacji między małżonkami. Nie było to jednak zjawisko powszechne, zważywszy na przemiany modelu rodziny irańskiej i odejście od wzorców religijnych.

W obszernym raporcie z 1963, poświęconym problematyce konwersji na chrześcijaństwo oraz konwertytom, Cady Allen, wieloletni pracownik misji prezbiteriańskiej, poruszył ten aspekt, pisząc:

⁴⁶ T. Azdarmaki, *Families in Iran*, op. cit., s. 478–479

⁴⁷ N. Yassari, *Iranian Family Law*, op. cit., s. 49.

Należy upewnić się, że konwertyta otrzymał staranne nauczanie dotyczące małżeństwa, wyjaśniające naukę Nowego Testamentu i znaczenie tworzenia chrześcijańskiego domu, akcentujące niebezpieczeństwa związane z małżeństwem z osobą niewyznającą chrześcijaństwa oraz wzywające do unikania takich związków. Z badań wynika, że jednym z najczęstszych powodów odejścia od wiary jest właśnie małżeństwo z niechrześcijaninem⁴⁸.

W raporcie podkreślono, że nie sposób ignorować realiów społecznych i kulturowych Iranu. Proponowano zatem – głównie młodym mężczyznom – aby kierowali się pragmatyzmem w wyborze przeszłych żon i wybierali osoby z rodzin „niefanatycznie muzułmańskich”, lecz otwartych, o szerokich horyzontach myślowych. Można przypuszczać, że chodziło o osoby, które przynajmniej w pewnym stopniu identyfikowały się z ideami charakterystycznymi dla polityki modernizacyjnej Iranu. Oczywiście, tematyka rodziny chrześcijańskiej, protestanckiej – wspomniana przez Howden oraz Allena – stanowi odrębne, choć ściśle powiązane z przemianami irańskiej rodziny zagadnienie. Należy podkreślić, że wprowadzane regulacje prawne oraz nowe standardy społeczne tworzył bardziej korzystny klimat dla rozwoju tolerancyjnych postaw, co oddziaływało również na zachowania Irańczyków-konwertytów. Raporty misyjne ukazują zatem złożoność problemów dotyczących małżeństwa i rodziny w Iranie w kontekście gwałtownych zmian społecznych, kulturowych i politycznych. Już John Hoare, pisząc o „nowym Iranie” lat trzydziestych XX wieku, zwracał uwagę, że w warunkach silnej separacji płci trudno było o przejawy chrześcijańskiej wspólnoty.

Raporty misyjne dowodzą głębokich przeobrażeń w sferze życia rodzinnego – od czasów panowania Rezy Pahlawiego po lata siedemdziesiąte XX wieku – obejmujących stopniowy spadek znaczenia tradycyjnych rozwiązań oraz ról mężczyzn oraz kobiet. W pewnym uproszczeniu można stwierdzić, że przemiany dotyczące rodziny w Iranie rozpoczęły

⁴⁸ PHS, RG 360, Series III, Cady H. Allen, E. Everett Grice, Kenneth E. Nolin, *Converts from Islam to Christianity. A survey prepared for the Christian Study Seminary on Islam*, 1963, s. 8

się od zmian w pozycji społecznej kobiet, o czym już w 1919 roku pisała Clara Rice, twierdząc, że „przyszłość Iranu leży w rękach kobiet”⁴⁹.

Podsumowanie i wnioski

Raporty misyjne i medyczne, ze względu na swoją różnorodność, szczegółowość oraz systematyczność przekazywania informacji, obejmującą ponad stulecie działalności misyjnej anglikanów i prezbiterian wśród muzułmanów w Iranie, stanowią cenne źródło do badania przemian światopoglądowych Irańczyków oraz zmian w praktykach społecznych i kulturowych. Można przyjąć, że ich głównym tematem jest szeroko rozumiana rodzina – odpowiedzialność i role jej poszczególnych członków, kwestie zdrowia – oraz relacje rodzinne ewoluujące pod wpływem czynników politycznych, prawnych i społecznych. Lektura relacji misyjnych pozwala uchwycić moment transformacji społeczeństwa i gwałtownych przemian wywołanych wprowadzeniem ustawodawstwa dotyczącego kobiet (zakaz noszenia czadorów, prawa wyborcze, edukacja) oraz rodziny, a także ukazuje zróżnicowane reakcje obywateli na odgórnie wdrażane reformy. Odmienne postawy charakteryzowały mieszkańców miast i wsi. Począwszy od rządów Rezy Pahlawiego, reformy przybrały charakter unifikujący społeczeństwo – początkowo w odniesieniu do kultury narodowej, a następnie także do systemu prawnego. Istotnym elementem tych działań było natomiast pominięcie bądź usunięcie tradycyjnych wzorców i regulacji wynikających z prawa muzułmańskiego.

Informując o działaniach rządów, misjonarze przedstawiali również własne opinie dotyczące projektów modernizacyjnych oraz możliwości ich realizacji w różnych środowiskach (miejskich, wiejskich) oraz grupach społecznych i religijnych w Iranie. Szczególne zainteresowanie budziły zmiany, które miały prowadzić do: 1) zniesienia poligamii w Iranie, 2) podwyższenia minimalnego wieku uprawniającego do zawarcia małżeństwa, 3) likwidacji małżeństw czasowych oraz 4) wprowadzenia okre-

⁴⁹ C. Rice, *The Future*, op. cit., s. 8.

ślonych działań zmierzających do poprawy zdrowia matek i dzieci. Motywacją do podjęcia działań na rzecz tego typu reform była wyznawana przez nich religia – chrześcijaństwo, która w warunkach misyjnych znajdowała wyraz w wielu inicjatywach o charakterze edukacyjnym oraz medycznym. Szczególnie istotne były programy dotyczące zdrowia zarówno w wymiarze praktycznym, jak również informacyjnym.

Formułowane przez misjonarzy opinie dotyczyły w dużej mierze islamu oraz sankcjonowanych przez uczonych muzułmańskich praktyk dotyczących małżeństwa. W konsekwencji wszelkie innowacje wprowadzane przez irańskie rządy zmierzające do ograniczania wpływów islamu na system prawny oraz społeczny państwa cieszył się znacznym poparciem. Nie oznaczało to jednak bezkrytycznego stosunku do władców – wszak działalność misjonarska również była ograniczana przez centralizację oświaty oraz ujednoczenie służby zdrowia. Co istotne, raporty misyjne przedstawiają proces, który można określić mianem „feminizacji polityki” – przejawiał się on między innymi w silnym powiązaniu kategorii kobiecości oraz rodziny i rodzicielstwa z projektem irańskiej nowoczesności. W ten sposób raporty pozwalają śledzić kształtowanie się feminizmu państwowego, zakładającego absolutyzację wzorców oraz działań państwowych w zakresie edukacji, emancypacji i politycznej partycypacji kobiet. Projekt ten wymagał również stworzenia nowego modelu rodziny. Faktycznie, przed rewolucją islamską – zwłaszcza w czasie rządów Mohammada Rezy Pahlawiego – zmiany dotyczące rodziny praktycznie zrywały z modelem tradycyjnej „muzułmańskiej rodziny”.

Raporty misyjne, oferując wgląd w procesy modernizacyjne zachodzące w Iranie oraz w toczące się wówczas dyskusje i negocjacje dotyczące zakresu oraz intensywności projektów modernizacyjnych, stawiają pytanie o siłę tradycji religijnych w kształtowaniu postaw społecznych, a także o narzędzia, jakimi dysponuje państwo, wprowadzając nowe regulacje. Misjonarze zakładali bowiem – i o tym również traktują pozostawione przez nich raporty – że małżeństwo i rodzina wymagają nie tylko odpowiednio skonstruowanych praw gwarantujących bezpieczeństwo finansowe, psychiczne, emocjonalne, lecz także pewnego wymiaru transcendencji.

Bibliografia

Archiwa

Lambeth Palace Library (LPL), Londyn
 MU/OS/5/29/6, General on Diocese of Iran 1929–1970
 Presbyterian Historical Society, Filadelfia
 RG 91-7-71, Mission, station, institutional reports, 1960
 RG 91-8-1 Mission/Station Reports, 1939–1941
 RG 91-8-18 Persia/Iran mission, 1931–1968
 RG 91-8-19 Persia/Iran mission, 1931–1968
 RG, 91-11-20, Missionary Correspondence, 1931–1965
 RG, 91-19-11 Station Reports, 1911–1962
 RG 360, Series III, Cady H. Allen

Materiały i opracowania

Afary Janet, *Sexual politics in modern Iran*, Cambridge 2009.
 Ashari Shamin, *Early marriage in Iran: a pragmatic approach*, „Journal of Human Rights Practice” 11, 2019, s. 569–588.
 Aszrafpur Mehralsadat, Soheila Tarabi Farsani, Fejzollah Boszaseb Gosze, *Ez-dżewādż wa mas’el-e hoquqi dar dowre-je Rezā-szāh [Matżeństwo i aspekty prawne w okresie panowania Rezy Szaha]*, „Naszri-je jāftehā-je tārichi” 1/4, 1403 (=2025).
 Azadarmaki Taghi, *Families in Iran: The Contemporary Situation*, w: *Handbook of World Families*, red. Bert N. Adams, Jan Trost, Thousand Oaks, CA 2005, s. 467–485.
 Azadarmaki Taghi, Mehri Bahar, *Families in Iran: changes, challenges and future*, „Journal of Comparative Family Studies” 37/4 (2006), s. 589–608.
 Courbage Youssef, Todd Emmanuel, *Spotkanie cywilizacji*, przekład Sz. Całek, Kraków 2009.
 Esposito John L., *Women in Muslim family law*, Syracuse 2001.
 Hoare John N., *Something New in Iran*, Church, London 1937.
 Karimi Pamela, *Domesticity and consumer culture. Interior revolutions of the Modern Era*, London – New York 2013.
 Kashani-Sabet Firoozeh, *Conceiving citizens. Women and the politics of motherhood in Iran*, Oxford 2011.

- Linton Alice P., *Isfahan Women's hospital*, „The Mission Hospital” 6 (376), 1929, s. 136–140.
- Manktelow Emily J., *Missionary families: race, gender and generation on the spiritual frontier*, Manchester 2013.
- Moyse Cordelia, *A history of the Mothers' Union. Women, Anglicanism and globalization, 1876–2008*, Rochester 2009.
- Motlagh Amy, *Burying the beloved: marriage, realism, and reform in modern Iran*, Stanford 2012.
- Rice Clara C., *The Future of Persia's Womanhood*, „The Persia Mission Letter” 1, 1919.
- Rzepka Marcin, *Prayer and protest. The protestant communities in revolutionary Iran*, Kraków 2017.
- Rzepka Marcin, *Apostołowie nowoczesności. Protestantyzm w Iranie w okresie autorytarnej nowoczesności*, Kraków 2019.
- Rzepka Marcin, *Dokumentacja (nie)medyczna: Iran w relacjach Rolli Hoffmana (1887–1974), lekarza i misjonarza*, „Textus et Studia” 3 (35), 2023, s. 165–192.
- Rzepka Marcin, *Medycyna i misje protestanckie w przedrewolucyjnym Iranie: narracja fotograficzna*, „Textus et Studia” 3 (39), 2024, s. 169–204.
- Vatandoust Gholam Reza, *The Status of Iranian Women during the Pahlavi regime*, w: *Women and the Family in Iran*, red. Asghar Fathi, Leiden 1985.
- Wishard John, *Twenty years in Persia; a narrative of life under the last three shahs*, New York 1908.
- Woodsmall Ruth F., *Moslem women enter a new world*, London 1936.
- Yaghoobi Claudia, *Temporary Marriage in Iran: Gender and Body Politics in Modern Iranian Film and Literature*, Cambridge 2020.
- Yassari Nadjma, *Iranian Family Law in theory and practice*, „Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law Online” 9 (1), 2002, s. 43–64.
- Zirinsky Michael P., *A Presbyterian Vocation to Reform Gender Relations in Iran: The Career of Annie Stocking Boyce*, w: *Women, Religion and Culture in Iran*, red. Sarah Ansari, Vanessa Martin, London – New York 2001, s. 51–69.